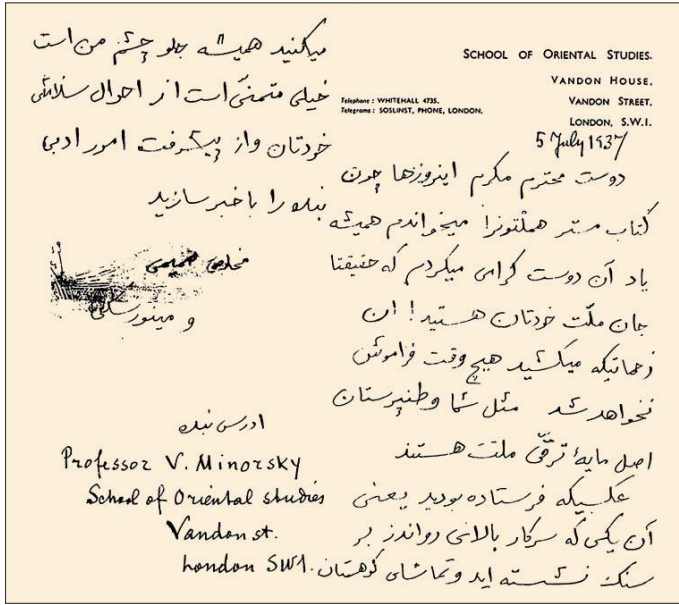

Vladimir Fedorovich Minorsky'nin Mükriyânî'ye gönderdiği bir mektup

ve kardeşi Giv, 1938'e kadar Irak'ta basılan toplam doksan beş Kürtçe kitabın yirmi üçünü 1926-1930 yıllarında basarak bu alanda önemli bir faaliyet göstermiştir (Hassanpour, s. 280). Nitekim Edmons, Mükriyânî'yi İngiltere'de matbaanın kurucusu sayılan William Caxton'a benzeterek "Kürt Caxton"u diye niteler (a.g.e., s. 313; Jwaideh, s. 25; JRCAS, XXXII/2 [1945], s. 185). Mükriyânî'nin kitaplarından on birinin Kürt tarihine, ikisinin genel tarihe dair olduğunu, 1930-1945 yıllarında basılan 184 Kürtçe kitaptan on üçünün tarihle ilgili olduğunu ve bunun sekizinin onun tarafından yazıldığını kaydeden tarihçi Kemâl Mazhar Ahmed, Mehmed Emîn Zekî Bey'den sonra en büyük çağdaş Kürt tarihçisinin Mükriyânî olduğunu belirtir (Tarihî Tarihi, s. 82-83).

Eserleri: *Gevherî Yegâne* (Halep 1916); *Mêrgeyî Dilân* (gönüller bahçesi, Halep 1920); *Gönceyî Bahâristân* (Halep 1925); *Pêşevâyî Âyîn* (din önderi, Revândiz 1926); *Çîrok* (hikâye, Revândiz 1927); *Pîşkevîn* (ilerleme, Revândiz 1927; Erbil 1962; Azerbaycan'da Doştik ve Hezban hânedanları tarihiyle ilgilidir); *Hoşî u Tîrşî* (tatlılık ve ekşilik, Revândiz 1928; Erbil 1074); *Be Hîvgerdîni Kurmî Âvrîşîm* (ipek böceği yetiştirme, Revândiz 1928); *Avîrîkî Pâşeve* (mâziye bakış, I-IV, Revândiz 1929-1931; Kürdistan emîrleri devri [25-645/656-1258], Hulvân ve Dînever'de Barzânî hânedanı dönemi, Erbil'deki Kürt hükümdarları, 478-617 [1085-1221] yıllarında Şehrizor'da hüküm süren Erdelân ve Bâbân hânedanları valileri hakkında bilgi verir); *Târîhê Hüküm-*

darânî Bâbân Le Kürdistânî Şârezûr u Erdelândâ 636-1274 (Revândiz 1931); *Mêjûyê Nâvdârânî Kürd* (Kürt meşhurları tarihi, Revândiz 1931); *Vînegerî u Kolîn* (resim ve çinkografi sanatı, Revândiz 1934); *Mêjûyê Kürd u Nâdir Şâh* (Kürtler ve Nâdir Şâh tarihi, Revândiz 1934); *Mêjûyê Şehînaşahânî Kurdî Zend Le Îrândâ* (İran'da Zend Kürtleri hükümdarları tarihi, Revândiz 1934); *Bî-Kürtî Mêjûyê Mirânî Sorân* (Soran emîrlerinin kısa tarihi, Revândiz 1935; Hevlîr 1962; Ar. trc. Muhammed el-Melâ Abdülkerîm, *Mucezû târîhi ümerâ'i Sorân*, Bağdat 1968; Far. trc. Rîzâ Hayrî Mutlak, *Târîh-i Emîrân-i Sorân*, Tahran 1384 hş.); *Kürdistânî Mükriyân yâ Atrûbâtîn* (Revândiz 1938; Mehâbâd 1974; nşr. Mahmûd Zâmdâr v.dğr., I-II, Hevlîr 2007, 2011; Far. trc. Hasan Dâvûdî, *Kürdistân-i Mükriyân yâ Atrûbâtîn* [Azerbaycan], Tahran 1377 hş., 1379 hş.); *Lâperê Yek Le Dirîkî Kürdistânî Mükriyân* (Mükriyânî Kürdistanı'ndan bir sayfa, Bağdat 1947); *Bî-Kürtî Helkevetî Dirîkî Le Rûznâmekârîdâ* (gazeteciliğin kısa gelişim tarihi, Bağdat 1947); *Helkevetî Dirîkî Le Kürdistândâ* (Kürdistan'ın gelişme tarihi, Hevlîr 1999). Mükriyânî'nin eserleri toplu olarak *Sercemî Berhemî Hüseynî Hûznî* adıyla yayımlanmaya başlanmıştır (I, nşr. Kürdistan Mükriyânî, Hevlîr 2007). Mükriyânî, Edebî İlahîyatla tanınan Abdullah Misbâhu'd-Dîvân'ın şiirlerini de neşretmiştir (*Divânî Edeb*, Revândiz 1936).

Mükriyânî'nin bunlardan başka Erbil, Kerkük, Revândiz, Sâblâğ (Soğukbulak), İmâdiye, Bâdiyân gibi şehirlerin tarihleri-

le Dürzîler, Yezîdîler, Selâhaddin-i Eyyûbî, Sîmko ve Seyyid Tâhâ, Abdullah Nehrî hakkında eserler kaleme aldığı kaydedilir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. M. Hamilton, *Road through Kurdistan: The Narrative of an Engineer in Iraq*, London 1937, s. 122-123, 236-238; M. Emîn Zekî, *Hulâşatü târîhi'l-Kürd ve'l-Kürdistân* (trc. M. Ali Avnî), Kahire 1939, s. 373; K. Awâd, *Mu'cemû'l-mü'ellifîne'l-'Irâkıyyîn*, Bağdat 1969, I, 341-342; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lâmü'l-'Irâkı'l-hadîs: 1869-1969* (nşr. Nâcî Ma'rûf), Bağdat, ts. (Matbaatü ofseti'l-Mînâ), I, 286; Zeynelabidin Zinar, *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî*, Stockholm 1991, s. 84, 127; Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, İstanbul 1992, I, 228; Kemal Mazhar Ahmed, *Tarihî Tarihi: Kürtlerde Tarih, Tarihte Kadın* (trc. Abdullah Babek Pişderî), İstanbul 1997, s. 73, 82-84, 87, 109, 164-165; Celîlê Celîl, *Kürt Aydınlanması* (trc. Arif Karabağ), İstanbul 2000, s. 10, 92-94; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemû'l-mü'ellifîne ve'l-küttâbi'l-'Irâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdat 2002, II, 254; Kâmil Selâm el-Cübûrî, *Mu'cemû'l-ş-şu'arâ*, Beyrut 1424/2003, II, 103; Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985* (trc. İbrahim Bingöl – Cemil Gündoğan), İstanbul 2005, s. 278, 280-281, 313, 347, 349, 364-365, 368, 370, 386, 517, 578; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemû'l-âlâmî'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 233-234; Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 25; Fetullah Kaya, *Osmanlı Döneminde Kürt Basını* (yüksek lisans tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 37-38, 72, 82; İmâd Abdüsselâm Raûf, *Dirâsât veşâ'ikiyye fi târîhi'l-Kürdî'l-hadîs ve haqârâtihim*, Erbil 2012, s. 40, 259, 260; C. J. Edmons, "A Bibliography of Southern Kurdish 1920-1936", *JRCAS*, XXIV (1937), s. 489, 490, 492, 493-494, 495, 496; a.mlf., "A Bibliography of Southern Kurdish 1937-1944", a.e., XXXII/2 (1945), s. 185-186, 188, 189-190; Th. Bois, "Coup d'oeil sur la littérature kurde", *el-Mesrik*, XLIX/2, Beyrut 1955, s. 213, 215, 217; a.mlf., "Kurds", *EP* (İng.), V, 482, 483, 485; J. Blau, "La littérature kurde", *Peuples méditerranées*, sy. 68-69, Paris 1994, s. 84, 89; Zera Üsiv, "Ji diroka çapxana kurdi ra girêdayî", *Roja Nû*, XXI/101, Stockholm 1999, s. 11-12.

AHMET ÖZEL

MUNTAZİRİ

(منتظری)

Âyetullah Hüseynî Ali Muntazîrî
(1922-2009)

İranlı âlim ve siyasî lider.

İsfahan'ın batısındaki Necefâbâd şehrinde doğdu. Çiftçi olan babası Hâc Ali kitap okumaya meraklı, Kur'an ve dinî bilgiler öğreten, imam ve hatiplik yapan bir kişiydi. Muntazîrî yedi yaşından itibaren Fars edebiyatı ve Arapça öğrenmeye, on iki yaşında İsfahan'da din eğitimi almaya başladı. Yedi yıl kaldığı bu şehirde dinî

Muntazirî

ilimler, edebiyat ve felsefe okudu. 1941'de tahsilini ilerletmek için gittiği Kum'da Hâcî Molla Sâdık ve Feyziye medreselerine devam etti, ilim ve sohbet meclislerinde bulundu. Bir ara Burûcird'e giderek bir yıl kadar ders aldı. Hocaları arasında Âyetullah Muhammed Hasan Necefâbâdî, Seyyid Muhammed Muhakkık Yazdî (Dâmâd), Âyetullah Abdürrezzâk Kâinî, Murtazâ Mutahharî, Seyyid Ahmed Hânsârî, Âyetullah Humeynî, Allâme Muhammed Hüseyin Tabâtâbâi ve Âyetullah Hüseyin Burûcirdî gibi âlimler sayılır. Kum'da Humeynî'nin en yakın öğrencisi ve yardımcılarının biri oldu. 1950'li yıllarda ilmi çalışmaları yanında siyasî olayları da yakından takip etti. 1950'de petrolün millileştirilmesinde, Humeynî'nin İran'ın kendi petrolünü kontrol etme hakkı olduğunu ve ülkenin iç politikasında yabancı etkisinin son bulmasını savunan düşüncelerine destek verdi. Çalışmalarını genelde Kum'da sürdüren Muntazirî, 1953'te Muhammed Rızâ Şah'ın tekrar İran'a dönmesinden sonra faaliyetlerini gizli yürüten rejim muhalifi hareketlerin içinde yer aldı. 1963'te şahın aşiret, ulemâ ve toprak ağalarını etkisiz hale getirmek için "ak devrim" adıyla bir reform programı ilân etmesinin ardından ülke çapında başlayan protesto hareketlerine, özellikle Humeynî'nin Rızâ Şah'ın planlarını eleştirdiği deklarasyonundan sonra etkin biçimde katıldı. Humeynî'nin Rızâ Şah karşıtı açıklama ve eleştirilerine şiddetini arttırarak devam etmesi sebebiyle Haziran 1963'te tutuklanması üzerine gerçekleşen protesto hareketlerinin önünde yer aldı. On ay sonra serbest bırakılan Humeynî Kasım 1964'te tekrar tutuklanarak önce Türkiye'ye, bir yıl sonra Necef'e sürgüne gönderildi. Necef'te hocasını ziyaret etmesi üzerine kısa bir süre gözaltına alınan Muntazirî için bu tarihten itibaren zor günler başladı. 1966'dan 1979 İran İslâm Devrimi'ne kadar hayatının büyük bir kıs-

mını hapiste veya sürgünde geçirdi. Bu dönemde Mescid-i Süleyman'a ve birkaç defa Necefâbâd'a sürüldü. Hapis yattığı sıralarda işkenceye mâruz kaldı. Kum'dan Tabes, Halhâl ve Sakız gibi uzak şehirlere sürülmesine rağmen buralarda da ilmi çalışmalarını yanı sıra Rızâ Şah karşıtı siyasî faaliyetlere destek vermeye devam etti, dostları ile yerli halktan ve diğer şehirlerden gelen kalabalıklar tarafından yalnız bırakılmadı. Son olarak Sakız'dan Tahran'a götürüldü ve Evîn Hapishanesi'ne konuldu (1975). Çeşitli işkencelere mâruz kaldığı bu hapishanede altı ay yattıktan sonra İslâm devleti kurmaya çalışmak ithamıyla on yıl hapse mahkûm edildi. Cezaevinde iken Âyetullah Mahmûd Tâlekânî, Âyetullah Muhammed Rızâ Mehdevî Kenî, Hâşimî Rafsancânî ve diğer önde gelen âlimlerin de hazır bulunduğu ders halkaları oluşturdu, cuma namazlarını kıldırdı. Devrim öncesi gösterilerin giderek yayılması üzerine 30 Ekim 1978 tarihinde serbest bırakıldı.

Baştan itibaren sebatla Humeynî'nin yanında yer alan Muntazirî 1979 İran İslâm Devrimi'nin Âyetullah Tâlekânî, Mutahharî ve Bihiştî ile birlikte önde gelen liderlerinden biriydi. Muntazirî, Humeynî'nin Irak ve Fransa'da sürgünde olduğu yıllarda kendisinin İran'daki malî mutemedi ve sözcüsü mevkiinde bulunmuştu. 1979 sonbaharında anayasayı hazırlayan uzmanlar meclisine (Meclis-i Hübregân) başkan seçilen Muntazirî, Âyetullah Tâlekânî'nin vefatının ardından Ekim 1979'da Tahran cuma namazı imamı oldu. Anayasa hazırlama meclisindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra Kum'a dönerek öğretim faaliyetine devam etti. 1985'te Humeynî'nin halefi ilân edildi. Ancak Muntazirî'nin İslâmî yönetimin bazı uygulamalarını İslâmî esaslara aykırı bularak eleştirmesi ve sahip olduğu aşırı hürriyetçi düşünceleri muhafazakâr din adamlarının tepkisini çekti.

Muntazirî'nin de destek verdiği, İran dışındaki Şii gruplara yardım ve devrimi ihraç etme çalışmaları için Cumhuriyet Muhafızları bünyesinde kurulan İslâm Bağımsızlık Hareketleri Birliği 1983'teki düzenlemeyle lağvedildi. Muntazirî'nin damadı Hâdî'nin kardeşi ve en yakın danışmanı olan bu birliğin lideri Mehdi Hâşimî 1986'da devrim karşıtı faaliyetlere girişmekle itham edilip tutuklandı. Muntazirî'nin bütün çabalarına rağmen kurulan özel bir mahkemede yapılan yargılama sonunda 1987 yılının Eylül ayında idam edildi. İslâm devriminin önemli simalarından biri olan Hâşimî'nin devrim kadrosu

içinde bir kırılmayı da gösteren idamının ardından yönetimle ilişkileri iyice bozulan Muntazirî ortaya çıkan insan hakları ihlalleri, zincirleme tutuklamalar ve baskıcı önlemler gibi hususlarda yeni rejimin politikalarını eleştirmeye başlayarak muhalif bir tavır aldı. 1988 yılından itibaren Muntazirî artık Humeynî'yi de eleştirdi; Humeynî, rejimin muhaliflere yönelik seri idam kararları karşısında bu en sadık talebesinin sert muhalefetiyle karşılaştı. Humeynî'nin 1985'te resmî halefi ilân ettiği Muntazirî, rejimin diktatörlüğe giden bir yolda olduğu suçlamasının ardından adalet vasfını kaybettiği gerekçesiyle Humeynî tarafından haleflikten azledilmek istendi. Araya girenler bunun yerine Muntazirî'nin istifasının daha uygun olacağı konusunda kendisini ikna ettiler. Humeynî ile birkaç defa mektuplaştıktan sonra Muntazirî 28 Mart 1989'da istifa ettiğini açıkladı ve istifası kabul edildi. Bu durum, bir taraftan İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşu üzerinden henüz on yıl geçmişken sisteme hâkim olan zaafa dikkat çekerken, diğer taraftan sistemin içine yerleşen derin hizipçiliğin bünyesinde Humeynî'den sonra dinî liderliğe arzulu kişilere âni bir ümit ışığı oldu. Muntazirî'nin Âyetullah-ı Uzmâ unvanı geri alındı. *Qayhan* gazetesinde derslerinin yayımlanması ve devlet radyosundaki konuşmaları durduruldu. Kum'daki çalışma yerinin etrafında bulunan yüksek güvenlik duvarı kaldırıldı. Fotoğrafları cami ve iş yerlerinden toplatıldı. Muntazirî'nin azlinden iki ay sonra Humeynî'nin 3 Haziran'da vefat etmesi üzerine Meclis-i Hübregân, Ali Hamaney'i yeni dinî lider seçti. Bunun ardından sürekli baskılara mâruz kalan Muntazirî'nin Kum'daki çalışma yeri ve ders verdiği Hüseyiniye Medresesi 1990 yılından vefatına kadar defalarca saldırıya uğradı. En son 1997'de Kum'da yaptığı ve hükümeti ağır bir şekilde eleştirdiği konuşması, Tahran başta olmak üzere birçok şehirde aleyhine protesto gösterileri düzenlenmesine yol açtı. Çalışma ofisine yapılan saldırıdan kaçarak kurtuldu. Mart 1998 tarihinden itibaren Kum'da ev hapsinde tutuldu, bu dönemde telifle meşgul oldu. 2003'te Muhammed Hâtemî hükümeti tarafından hakkındaki ev hapsi kaldırıldı. 19 Aralık 2009 tarihinde kalp yetmezliği sonucu vefat etti ve Kum'da defnedildi.

İran İslâm Devrimi'nden sonra yeni yönetimin İslâm esaslarıyla bağdaşmadığını düşündüğü politika ve uygulamalarını tereddütsüz bir şekilde eleştiren Muntazirî, İran siyasetinde hâkim olduğu şekilde ve-

lâyet-i fakih anlayışından, bu makama gelecek kişinin merci-i taklîd olması ve -seçimin imkânsızlığı durumu hariç- mutlaka seçimle gelmesi gerektiği noktalarında ayrılmış, ayrıca iktidarı düşünülen şekilde merkezileştirmenin birçok bozulmaya kolayca kapı aralayacağı gerekçesiyle “velâyet-i mutlaka-i fakih” kavramını da şiddetle eleştirmiştir. Muntazîrî, anayasa kendisinin yerleştirdiğini söylediği velâyet-i fakih kavramının İran’da uygulandığı şekliyle diktatörlüğü yeniden canlandırdığını dile getirmiş, bu kavramla imama tanınan yetkinin “velâyet-i mutlaka-i fakih” şeklinde sınırsız bir şekilde genişletilmesine, ne Hz. Peygamber’in ne imamların ümmet üzerinde mutlak velâyet sahibi olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır (Kamrava, s. 113-114; ayrıca bk. VELÂYET-i FAKİH). Önde gelen öğrencilerinden Muhsin Kediver de onun yönetime yönelik eleştirilerini sürdürerek daha ileri noktalara taşımıştır. Ahmed Kâbil, Muhammed Ali Ayâzî, Mehdî Kerrûbî, Seyyid Muhammed Mûsevî Hûmînâh, Âyetullah Esedullah Beyât Zencânî, Âyetullah Muhammed Ali Kûşâ ve Hâşimî Rafsancânî de öğrencilerinden bazılarıdır.

Eserleri. **Farsça:** *Huṭbehâ-yi Fakih-i Büzürg Muntazîrî der Merâsim-i Nemâz-ı Cum’a* (Meşhed 1357 hş.), *İhtikâr ve Kıymetgüzârî* (Tahran 1367 hş.), *Bahşî ez Hâṭirât-ı Fakih ve Mercî’-i ‘Âlikâdr Ḥazret-i Âyetullâhî’l-‘uzmâ Muntazîrî* (baskı yeri yok, 1379 hş.), *Didgâhhâ* (ev hapsindeyken yayımlanan mesajlarını ve görüşlerini içerir; baskı yeri yok, 1381 hş.), *Aḥkâm ve Menâsik-i Ḥac* (Tahran 1381 hş.), *Aḥkâm-ı Pejeşkî* (Tahran 1381 hş.), *Risâle-i Tevzîhu’l-mesâ’il bâ İslâhât ve İzâfât* (Tahran 1381 hş.), *Huṭbe-i Ḥazret-i Fâtûma-i Zehrâ selâm ‘aleyhâ ve Mâcerâ-yi Fedek* (Tahran 1381 hş.), *Ez Âğâz tâ Encâm* (Tahran 1382 hş.), *Dershâ ez Nehcû’l-belâğa* (I-III, Tahran 1382 hş.), *Ma’ârif ve Aḥkâm-ı Bânvan* (İsfahan 1383 hş.), *Mev’ûd-ı Edyân* (Mehdî etrafındaki şüphelere cevabıdır; Tahran 1384 hş.; Arapça’sı, *Mev’ûd-ı’l-edyân*, Tahran 1387 hş.), *İstiftâ’ât* (Tahran 1384 hş.), *İslâm Dîn-i Fıtrat* (Tahran 1385 hş.; Arapça’sı *İslâm Dînü’l-fıtra*, Kum 1387 hş.), *Risâle-i Huḳûḳ* (Kum 1385 hş.), *Hükümet-i Dînî ve Huḳûḳ-i İnsân* (Kum 1386 hş.), *Pâsuḥ be Porseşhâ-yı Peyrâmûn Mebânî-yi Nazârî-yi Nübüvvet* (Kum 1387 hş.), *Pâsuḥ be Porseşhâ-yı Peyrâmûn Mucâzâthâ-yı İslâmî ve Huḳûḳ-i Beşer* (Kum 1387 hş.), *Sefîr-i Hâḳ ve Sefîr-i Vahy* (Kum 1387 hş.), *Pâsuḥ be*

Şübhehât-ı Peyrâmûn-i Mu’cize-i Peyâmberân (Kum 1389 hş.).

Arapça: *Kitâbü’z-Zekât* (Kum 1366 hş.), *Dirâsât fi velâyeti’l-fakih ve fikhü’l-devleti’l-İslâmîye* (I-III, Kum 1367 hş.; Far. trc. Mahmûd Salavâtî, *Mebânî-yi Fikhî-yi Hükümet-i İslâmî*, I-III, Tahran 1379 hş.), *Nihâyetü’l-uşûl* (Tahran 1373 hş.), *Dirâsât fi’l-mekâsib-i’l-muḥarreme* (Kum 1373 hş.), *el-Bedrû’z-zâhir fi’ş-şalâti’l-cum’a ve’l-müsâfir* (Kum 1375 hş.), *Nizâmü’l-hükûm fi’l-İslâm* (Kum 1380 hş.), *el-Ufk ev el-âfâk* (Tahran 1384 hş.), *Mecma’u’l-fevâ’id* (Tahran 1384 hş.), *Risâletün Meftûhe* (Kum 1385 hş.), *Kitâbü’ş-Şavm* (Kum 1386 hş.), *Mün-yetü’l-îlâlib fi hükmi’l-lihyeti ve’ş-şârib* (Kum 1387 hş.), *Muḥâdarât fi’l-uşûl* (Kum 1388 hş.). Muntazîrî’nin henüz yayımlanmamış çalışmaları da bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muntazîrî, *Bahşî ez Hâṭirât-ı Fakih ve Mercî’-i ‘Âlikâdr Ḥazret-i Âyetullâhî’l-‘uzmâ Muntazîrî*, [baskı yeri yok] 1379 hş., I-II; Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini The Iranian Second Republic*, London 1995, s. 25, 31-34, 45-46, 53-54, 137-138; W. Buchta, *Who Rules Iran: The Structure of Power in the Islamic Republic*, Washington 2000, s. 52, 91-98, 125-127, 186, 187, 214-219, 223; a.mlf., *Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran*, Cambridge 2005, s. 16-17, 19, 22-25; Baqer Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni* (trc. Osman Cem ÖnerToy), İstanbul 2005, s. 250-251, 252, 253, 265-266, 268-269, ayrıca bk. tür.yer.; Ziba Mir-Hosseini – Richard Tapper, *Islam and Democracy in Iran Eshkevari and the Quest for Reform*, New York 2006, s. 32, 35, 103-110, 119, 122, 124, 135, 138; Mehran Kamrava, *Iran’s Intellectual Revolution*, Cambridge 2008, s. 15-16, 85, 92, 108-110, 112-116; Babak Rahimi, “Montazeri, Hossein Ali”, *Biographical Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa* (ed. M. R. Fischbach), Farmington 2008, II, 538-543; Said Amir Arjomand, *After Khomeini: Iran under His Successors*, New York 2009, s. 24, 28, 35-36, 53-54, 74, 102, 187; T. K. Wilson, *Hope from within: Reform in the Islamic Republic and Ayatollah Montazeri’s Mission to Fulfill the Promises of the Iranian Revolution* (yüksek lisans tezi, 2009), Creighton University; M. Axworthy, *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic*, New York 2013, s. 244-246, 288-290, 333-335, 408-409, 464-466; Ali Alfoneh, *Iran Unveiled: How the Revolutionary Guards is Turning Theocracy into Military Dictatorship*, Washington 2013, s. 106, 107, 108, 121-122, 228-229, ayrıca bk. tür.yer.; M. Cevâd Mihrî, “Âyetullâh ‘Uzmâ Muntazîrî”, *Pâsdarân-ı İslâm*, sy. 35, Kum 1363 hş., s. 48-51; Abdülkerîm Surûş, “Fikh der Terâzû: Tarḥ-ı Çend Porseş ez Maḥḍar-i Ḥazret-i Âyetullâh Muntazîrî”, *Ki-yân*, sy. 46, Tahran 1378 hş., s. 14-21; G. Abdo, “Rethinking the Islamic Republic: A Conversation with Ayatollah Hossein ‘Ali Montazeri”, *MEJ*, LV/1 (2001), s. 9-24.

RIZA KURTULUŞ

MÛSÂ KAMARA (1864-1945)

Senegalli tarihçi,
sûfî, fakih ve şair.

Senegal’in kuzeyinde Futa Toro bölgesinin Moritanya sınırındaki Mâtâm şehri yakınlarında Senegal nehri kıyısında bir köy olan Gouriki Samba Diom’da doğdu. Muhtemelen, bugün Moritanya sınırları içinde kalan Guidimakha bölgesinden 1820-1830 yıllarında Gouriki ve civarına göç eden Soninke kökenli Kamara kabilesinden meşhur bir ulemâ ailesine mensuptur. Dedesi ve babası Ahmed el-Habîb de âlimdi. Mûsâ Kamara önce köyündeki hocasından, ardından civardaki bir köyün öğretmeninden eğitim aldı. Daha sonra Lemtûne kabilesinin yaşadığı bölgeye giderek kabilenin âlimlerinden ders okudu. 1880’lerde doğduğu köye döndü; Kur’an ilimleri, fıkıh, edebiyat ve tarih alanındaki tahsiline burada devam etti. Daha sonra fıkıh ve Arap dili alanına yöneldi. Gine, Futa Calon, Senegal ve Bilâdüşinkit’te çeşitli ilim merkezlerini dolaşp âlimlerin derslerine katıldı.

1885’e doğru Moritanyalı Şeyh Saad Bu ile tanıştı. Şeyhin kişiliği ve düşüncelerinden etkilenerek ona intisap etti. 1885-1889 yıllarını araştırma ve öğretimle geçirdi. Bu yıllarda hacca gitmeyi düşündü; bunu gerçekleştiremeyince Yukarı Senegal ve Yukarı Nijer’e seyahatler yaptı. Futa Calon’da Almami’yi, Dingiray’da Şeyh el-Hâc Ömer’in oğlu Agibu’yu (Aqib) ziyaret etti. Mamadou Lamine (Muhammed el-Emîn) Dramé’nin Fransızlar’a karşı mücadele verdiği Güneybatı Mali’ye gitti. Futa Calon ve Dingiray hükümdarlarıyla görüşüp onlarla dostluk kurdu. Bu yıllarda birkaç öğrenci yetistirdi. 1896’da muhtemelen Şeyh Saad Bu tarafından kendisine Kâdiriyye ve Ticâniyye hilâfeti verildi. Aynı tarihlerde Magama’nın reisliğini yapan Şeyh Mamadu Mamadu (Muhammed Mahmud) Kan ile de görüşmeye başladı. Aralarındaki dostluk şeyhin 1890’da Abdul Bokar tarafından öldürülmesine kadar devam etti. Doğu Futa’da Fransız sömürge idaresinin koloni şefliği teklifini kabul eden Şeyh Mamadu Mamadu, Mûsâ Kamara’dan bahsederken onun Arapça’nın ince-liklerine vâkıf, dönemin en itibarlı âlimi olduğunu belirtir. Mûsâ Kamara bu iki şeyhin etkisinde kalarak Fransa sömür-gesine karşı olumlu bir tavır takındı ve bu tavrını hayatı boyunca sürdürdü. Mûsâ Kamara 1889’da Orta Futa’da Fûlânîler’in